

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ГЕРОЯЎ В. БЫКАВА ПРАЗ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ

Т. В. Дзямідава

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», Беларусь

Навуковы кіраўнік В. А. Ляшчынская, д-р філал. навук, праф.

Адным з актуальных пытанняў лінгвістыкі застаецца даследаванне і вывучэнне мовы мастакоў беларускага слова, што дазваляе выявіць як агульныя заканамернасці развіцця беларускай мовы, так і ідыястыліявыя адметнасці асобнага мастака.

Аб'ектам нашай увагі абрана мова класіка беларускай літаратуры В. Быкава, творы якога з'яўляюцца выключным узорам адлюстравання не толькі падзей мінулых часоў, а і ўзорам выкарыстання моўных адзінак, вобразна-выяўленчых сродкаў. Сярод усіх розных адзінак мовы займаюць выключнае месца фразеалагічныя адзінкі, якія, з аднаго боку, фіксуюць, захоўваюць і перадаюць культурную інфармацыю мінулых часоў, звычаі, традыцыі беларускага народа; з другога боку, яны не толькі называюць, але (у большасці выпадкаў) характарызуюць, даюць ацэнку найменням рэчаіснасці. Да таго ж адметнасцю фразеалагізмаў з'яўляецца і тое, што ў іх не ўсе, у адрозненне ад лексічнага абазначэння, знаходзіць свае адлюстраванне, а толькі самае важнае, актуальнае. А таму менавіта прадметам вывучэння сталі фразеалагізмы ў мове твораў В. Быкава, бо яны нясуць пэўную эмацыянальна-псіхалагічную ацэнку, характарыстыку і выражаюць адносіны аўтара да сваіх герояў і ўзаемаадносіны паміж героямі.

Фразеалагізмы, як адзначае беларускі фразеолог А. С. Аксамітаў, паддаюцца ўліку, нясуць пэўнае значэнне, якое ў сваю чаргу суадносіць фразеалагічную адзінку з пэўным паняццем, а праз яго са светам рэчаіснасці [1]. Аднак найбольш цесная сувязь выяўляецца паміж фразеалагізмамі і чалавекам, што найбольш выразна выяўляецца пры іх выкарыстанні.

Так, з усіх фразеалагічных скарбаў беларускага мастака найбольшая колькасць гэтых адзінак выкарыстана для характарыстыкі, ацэнкі чалавека, яго фізічнага ці псіхічнага стану, знешняга выгляду, манеры паводзін і інш. У тканіне мовы твора фразеалагізмы – той моўны рэсурс, які дапамагае аўтару прадставіць сваіх герояў, даць ім адметную характарыстыку і ацэнку, вызначыць свае адносіны да іх ці паміж імі.

Самую значную колькасць выкарыстаных ў мове твораў В. Быкава фразеалагізмаў, якія так ці інакш характарызуюць герояў яго твораў, складаюць тыя, што звязаны і перадаюць эмацыянальны стан чалавека, адлюстроўваюць шырокую гаму розных эмацыянальных пачуццяў, найбольш негатыўных. Гэта такія эмоцыі і пачуцці, як адчай, роспач: *навесіць насы* 'даходзіць да моцнага адчаю, адчуваць душэўнае хваляванне, маркоціцца' (*Бачу, хлопцы навесілі насы*. [2, с. 141]), злосць: *скрыгатаць зубамі* 'выяўляць моцную злосць, нянавісць да каго-н.' (...*Ляўчук скрыгатаў зубамі*. [2, с. 197]), хваляванне, неспакой: *сэрца екнула* 'каго-н. нечакана ахоплівае хваляванне, неспакой і пад.' (*У Цімошкіна сэрца екнула ад страху, што іх выкрылі*. [3, с. 159]), сорам: *праз зямлю праваліцца* 'схавацца, знікнуць з-за сораму, няемкасці' (*Напэўна, недзе наблізу, можа, нават у тым месцы, дзе канчаўся роў, і была дарога, не магла ж яна праз зямлю праваліцца*. [2, с. 297]), задавальненне: *па душы* 'падабаецца' (*Рыбаку болей па душы была жывая рэальная справа з усімі ўласцівымі ей няўвязкамі і клопатамі*. [3, с. 66]), смеласць, адвага: *акрыяць духам* 'перамагаючы страх, хваляванне і пад., асмельвацца, адважвацца на што-н.' (*Але ад дарогі да іх было ўжо долека, і яшчэ праз хвіліну, падбягаючы да ўзлеска, Ляўчук акрыяў духам – ен зразумеў, што яны ўцякаюць*. [2, с. 187]), нянавісць: *зуб мець*

‘тайна ненавідзець каго-н., адчуваць непрыхільнасць да каго-н., імкнуцца прычыніць шкоду каму-н.’ (*Селязнеў сядзіць злы ў кутку, бачу на мяне зуб мае – маўляў, твая кадра.* [2, с. 139]), смутак, прыгнечанасць: **не на сабе** ‘не вельмі добрае адчуванне; растроены, засмучаны, прыгнечаны’ (*Толькі кожны раз, калі заходзіла аб тым гаворка, рабілася не на сабе.* [3, с. 379]), трывога: **цяжкім камнем** ‘хто-н. адчувае душэўны цяжар’ (*Між тым разведчыкі Кізевіча ўсе не вярталіся, і гэта цяжкім камнем ляжала на сьвядомасці Валашына.* [3, с. 300]), адчуванне спакою, небяспекі: **як у мамкі за пазухай** ‘спакойна і ў поўнай бяспецы (быць, знаходзіцца, сядзець і пад.)’ (*Акапаемся і заўтра як у мамкі за пазухай будзем.* [4, с. 35]) і інш.

Другую колькасную групу складаюць фразеалагізмы, што выяўляюць і характарызуюць разумовую дзейнасць герояў твораў. Пры гэтым адзначаецца як плюсавае, так і мінусавае ацэнка, напрыклад: **як баран у новыя вароты** ‘нічога не разумеючы, тупа, разгублена’ (*І гэты цвердалобы недалекі Карпенка ўперся, як баран у новыя вароты, і толькі ведае: загадана – дык выконвай.* [4, с. 55]); **нібы працяло токам** ‘нечакана, раптоўна дайсці да нейкай думкі’ (*Іван міжвольна скалануўся, нібы яго працяло токам, потым з невядомаю злосцю вылаяўся, кінуў пад ногі венік і пляснуўся ніцма на свой праседжаны ложак.* [4, с. 296]); **трымаць язык за зубамі** ‘захоўваць што-н. у тайне, быць асцярожным у выказваннях; маўчаць, калі трэба’ (*А сам трымай язык за зубамі.* [2, с. 14]); **у душы** ‘унутрана, мысленна (назваць, дзякаваць, лаяць і пад.)’ (*Цімошкін бачыў усе гэта, абураўся ў душы, але на людзях маўчаў.* [3, с. 162]); **убівацца ў памяць** ‘умацоўвацца у якой-н. думцы, намеры, цверда трымацца чаго-н.’ (*Знадворак нехта дзеўб сваю ячэйку: «тук-тук» – чулася за маею спіной, і паступова, у цягучай дрымоце, я пачаў успрымаць гэты гук, як знаемы, нападзабыты стук сякеры ў дзяцінстве, які на ўсе жыцце ўбіўся мне ў памяць.* [2, с. 417]); **убіць сабе ў галаву** ‘цверда трымацца пэўнай думкі’ (*Але Колабава адгаварыць ад чаго-небудзь, што ен уваб’е сабе ў галаву, было немагчыма.* [2, с. 233]) і інш.

Значная колькасць фразеалагізмаў адлюстроўвае розныя аспекты дзеяння чалавека. Гэта найперш, рух, перамяшчэнне: **вынесці ногі** ‘ўцякаць, знікаць, выратаўваючыся ад небяспекі’ (*Яшчэ немаведама, як вынесці адсюль ногі, а ен ужо бядуе, што не ўдасца трапіць на курсы.* [2, с. 183]), ахвяраванне: **галавы палажыць** ‘гінучы у баі, ахвяроўваць сабой’ (*А мы тут свае галавы паложым.* [4, с. 131]), пакаранне, расправа: **даць перцу** ‘сурова распраўляцца з кім-н., біць, караць каго-н. (часцей ворага)’, (*Ну дачакаліся! Даў немец перцу?* [3, с. 155]), пакуты, выпрабаванне: **сербануць ліха** ‘шмат выцерпець, выпакутаваць, перанесці якія-н. цяжкасці’ (*На ей Карпенку давялося сербануць ліха, яго параніла, пасля ен атрымаў баявы медаль і ўрэшце здзейсніў свае даўнія мары – звольніўся ў запас.* [4, с. 68]), маўленне: **распускаяць языка** ‘не стрымлівацца ў сваіх выказваннях, дазваляць сабе гаварыць многа лішняга’ (*Хлопцы разумелі ўсе, і, хоць ен ніколі ні з кім не сварыўся, ніхто з іх не распускаў пры ім языка, наконт гэтай дзяўчыны.* [4, с. 294]), маўчанне вымушанае: **прыкусіць язык** ‘раптоўна змаўкаць, устрымлівацца ад размовы’ (*Пэўна, ен прыкусіў бы язык ды казаў бы другое – хваліўся б добрымі справамі, якія б напэўна выдумаў.* [3, с. 185]), стомленасць: **збіцца з ног** ‘моцна стамляцца, змучацца, вымотацца (ад беганіны, клопатаў)’ (*Сцепаніда з Петраком збіліся з ног, спатыкаючыся і пасабляючы, чым было можна, усім, што заязджалі, забягалі, спыняліся, каб напіцца, перадыхнуць у спякоту пад ліпамі, а то пераабуцца ці папытаць дарогу.* [5, с. 7]) і інш.

Пэўныя фразеалагізмы характарызуюць дзеянне, напрыклад, з боку яго прычыны: **без дай прычыны** ‘не маючы падставы’ (*Не ехаць жа без дай прычыны*

назад, калі ўжо прыехаў за дзвесце кіламетраў, хоць, можа, і ніхто яго тут не чакаў. [3, с. 233]), якасці: **ва ўсе вочы** ‘добра прыглядаючыся’ (*Яны таксама ва ўсе вочы сачылі за ім, гатовыя ўхапіцца за зброю, як ен раптам ускрыкнуў нешта палахліва-пагрозлівае і знік.* [3, с. 40]), меры: **ад пуза** ‘вельмі многа чаго-н.’ (*– У вас мерзлата, а ў нас на Кубані фруктаў, дынь, кавуноў – заваліся. Ад пуза!* [5, с. 161]), спосабу дзеяння: **адзін на адзін** ‘без сведак, без пабочных асоб (гаварыць, дамаўляцца, сустракацца з кім-н.)’ (*Нешта ў ім заартачылася, ен страціў сваю былую шчырасць, пазбягаў заставацца з ей адзін на адзін.* [4, с. 64]) і інш.

Асобныя фразеалагізмы ўжываюцца для характарыстыкі і ацэнкі знешняга выгляду чалавека, у прыватнасці прыгажосці: **як анел** ‘прыгожы, чысты, нявінны’ (*Нават калі б ен быў, як анел, прыгожы і граў на аргане, а не такім пабітым гармоніку.* [2, с. 195]), колеру твару: **як палатно** ‘вельмі белы, бледны’ (*Старшы лейтэнант збляў як палатно, амаль не размаўляў, толькі напросіў, каб адправілі адразу ў шпіталь, мінаючы дывізічны санбат.* [4, с. 292]); (*твар*) **нібы смерць** ‘вельмі бледны, худы’ (*Стайць ля ўвахода, трымае ў руцэ сваю вінтоўку без мушкі, а ў самога твар, нібы смерць.* [2, с. 138]), фізічнага стану: **у бруха не лезе** ‘хто-н. уволю наеўся, сыты’ (*Ну, усе лепей. А то гэта ячная ўжо ў бруха не лезе.* [2, с. 7]); **капылоў далоў** ‘памерці’ (*– Сэрца, яно – матор. Сапсуецца – з капылоў далоў. Не беражэцца вы, маладыя.* [5, с. 422]); **не зломак** ‘моцны чалавек’ (*Ен не слабак і не зломак, але чаму б і яму у цяжкі час не пакарыстацца часткай таго, з чым заўжды носяцца гэтыя прапагандысты сумлення.* [2, с. 364]) і інш.

Такім чынам, фразеалагізмы ў мове твораў В. Быкава прадстаўлены колькасна і разнастайна паводле структуры, значэння, вобразнай сваёй асновы для рэпрэзентацыі яго герояў. Яны сцісла, але дакладна, вобразна і інфармацыйна прадстаўляюць персанажаў яго твораў, выяўляюць ацэнку, адносіны да іх аўтара, устанаўліваюць узаемаадносіны паміж героямі. Аналіз фразеалагізмаў, што скарыстаны пісьменнікам адносна сваіх персанажаў, дазваляе нам уявіць бязмерны аб’ём працы мастака, асэнсаваць фразеалагізмы як унікальныя моўныя адзінкі, а ў творы як адзінкі аўтарскага мастацкага маўлення.

Літаратура

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 223 с.
2. Быкаў, В. Збор твораў у шасці тамах. Том 3 / В. Быкаў. – Мінск : Мастац. літ., 1993. – 414 с.
3. Быкаў, В. Збор твораў у шасці тамах. Том 2 / В. Быкаў. – Мінск : Мастац. літ., 1992. – 462 с.
4. Быкаў, В. Збор твораў у шасці тамах. Том 1 / В. Быкаў. – Мінск : Мастац. літ., 1992. – 478 с.
5. Быкаў, В. Збор твораў у шасці тамах. Том 4 / В. Быкаў. – Мінск : Мастац. літ., 1993. – 496 с.

ГРАМНІЧНАЯ СВЕЧКА – АБЯРЭГ ЧАЛАВЕКА І ЯГО ЖЫТЛА

К. У. Парфамовіч

Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого, Беларусь

Навуковы кіраўнік А. С. Дашкевіч

Са старадаўніх часоў 15 лютага Праваслаўная Царква святкуе адно з самых найвялікшых святаў – «Сретенье Господне» (Стрэчанне). У перакладзе слова азначае Сустрэча. Царкоўнаславянскае слова «сретеніе» дакладна адлюстроўвае сэнс свята. Яно з’яўляецца аднакарэнным з дзеясловамі «срэтати» і «срести», якія маюць некалькі лексічных значэнняў: «сустракаць», «набываць» (рус. – приобретать). І сапраўды, у тых евангельскія часы не толькі старац Сімяон сустрэў Госпада, але і ўвесь свет набыў свайго Збаўцу і надзею на выратаванне ад граху і смерці. У Еван-